

Ana Lavrič

Goldensteinova kritika obnove ljubljanske stolnice

Langusov in Tomčev prispevek k podobi stolne cerkve

Ljubljanska stolnica, odlična celostna baročna umetnina, je v 19. stoletju doživela več obnov in predelav, ki so delno spremenile njen prvotni umetnostni značaj. Medtem ko je v času gospodarske in duhovne recesije ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja cerkveno predstojništvo skrbelo le za najnujnejša popravila, so se pod škofom Antonom Alojzijem Wolfom (1824-1959) začeli v stolnici pomembni premiki. Pod vodstvom stolnih župnikov Karla Zorna in Jožefa Zupana sta bila izpeljana dva odločilna posega, ki odtlej bistveno določata videz cerkve: na visokem tamburju pozidana kupola in marmorirano notranje ostenje z bogato pozlato arhitekturnih členov in ornamentike; ob tem so potekala tudi obsežna prenovitvena dela zunaj in znotraj stavbe. V pričujočem prispevku ne bomo spremljali celotnega dogajanja, temveč se bomo zadržali predvsem pri tistem, kar je slikarja Franza Kurza von Goldensteina izzvalo h kritiki.¹

Glavni tekmelec nemškemu mojstru Goldensteinu je bil seveda Matevž Langus,² ki si je pridobil ugled v cerkvenih krogih in je kot umetnik slovenskega rodu ob prebujajoči se narodni zavesti užival prednost pred tujimi slikarji. V času Wolfovega pastirovanja mu je stolniško predstojništvo zaupalo vsa pomembnejša slikarska naročila v cerkvi. V dobrih stikih ni bil samo z Wolfom, marveč tudi z Zornom in rojakom Zupanom. Sicer nadarjeni umetnik, ki pa zaradi nenaklonjenih življenjskih razmer ni mogel do kraja razviti svojega talenta, se je znal vživeti v krščanskega duha in je zato ustrezal željam cerkvenih naročnikov. Prvo

naročilo za stolnico je dobil že pred Wolfom leta 1822, potem ko se je vrnil z Dunaja, kjer je obiskoval akademijo in kopiral dela velikih mojstrov: naslikal je novo podobo sv. Miklavža za veliki oltar (250 fl). Slika, ki so jo pozneje dobile v dar ljubljanske uršulinke, poleg titularnega svetnika vključuje tudi sozavetnika škofije sv. Mohorja in Fortunata in je že Veiderju vzbudila domnevo, da gre bržčas le za kopijo (resda okorno) prvotne Liberijeve oltarne podobe, ne pa za originalno Langusovo delo.³ Naslednje umetnostne naloge so sledile šele čez nekaj let, medtem pa se je slikar izpopolnil na Francoski akademiji v Rimu in se oblikoval ob stiku z nemškimi nazarenci. Leta 1828 je za stolnico napravil božji grob (136 fl), nato pa 1830 za oltar sv. Rešnjega Telesa novo podobo sv. Treh kraljev (220 fl), kjer se je ovekovečil z avtoportretom. V istem času je še pobarval križ in Križevo kapelo (25 fl). Po kratkem premoru je 1833 dokončal bandersko sliko (50 fl) in oltarno sliko Salve Regina za Marijin oltar v Jurjevi kapeli (90 fl).⁴ Že naslednje leto (1834) je v Codellijevi kapeli sv. Trojice oltarno podobo nadomestil z novo (150 fl), pri tem pa je prvotni motiv skrčil na Marijino kronanje in opustil svetnike, ki so spremljali slovesni prizor na originalu.⁵ Za eksekvije po pokojnem cesarju Francu II. (I.) je 1835 za katafalk naslikal grb in simbolične podobe (67 fl 12 kr),⁶ 1839 pa je prepleskal zakristijo (22 fl).

Pomembno naročilo je dobil potem, ko je cerkveno predstojništvo sklenilo dotedanje leseno ogrodje nad križiščem glavne in prečne ladje nadomestiti z zidano kupolo. V želji, da bi se

¹ Podatki o umetnostnih posegih v stolnici izhajajo večinoma iz NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, Razne knjige, fasc. 24, 25, 26, 27; ker gre za blagajniške knjige, v katerih so vpisi kronološko razvrščeni, jih posamič ne navajam, vse druge vire pa sproti citiram v opombah. Za posredovanje arhivskega gradiva se zahvaljujem osebju Nadškofijskega arhiva in Arhiva Slovenije v Ljubljani.

² Prim. Viktor Steska, Matej Langus. Življenje in delovanje slovenskega slikarja, v: Dom in svet 17, 1904, str. 394-401, 460-466; Emilijan Cevc, Matevž Langus, v: Kroparski zbornik. Ob 100-letnici Plamena (1894-1994), Kropa - Radovljica 1995, str. 138-147.

³ Janez Veider, Slike v uršulinskem samostanu v Ljubljani, v: Zbornik za umetnostno zgodovino (- ZUZ) 20, Ljubljana 1944, str. 120, št. 83, sl. 38; Prim. nc., Sv. Miklavž v slovenskem slikarstvu. Kratak ikonografski pregled, v: Slovenec, 6. 12. 1944, št. 280, str. 2 (Kulturni obzornik). Pisec sicer domneva, da se je slikar zgledoval po predlogi, vendar se mu zdi manj verjetno, da gre za kopijo Liberijevega sv. Miklavža.

⁴ Zgodnja Danica (- ZD) 1856, str. 103. Ob uvedbi šmarnične pobožnosti pri oltarju pisec omenja Langusovo oltarno podobo kot lepo in za tovrstno pobožnost zelo primerno sliko Marije Pomočnice.

⁵ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 1.

⁶ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 2, spisi: župnija 1829-1836.

ohranilo vsaj nekaj fragmentov znamenite Quaglijeve iluzionistično naslikane kupole, je Langus skupaj s kustosom deželnega muzeja Henrikom Freyerjem pred začetkom gradnje nekaj fresk snel,⁷ še prej pa je slikarji kopiral v zmanjšanem formatu; na petih platnih je v oljni tehniki predstavil obočni prizor in posamične evangeliste s pendentivov.⁸ Ker ga je čakala obsežna freskantska naloga, se je mojster v letu 1841 odpravil na študijsko potovanje v München in naprej v Stuttgart, da bi se izpopolnil v tehniki.⁹ Novozgrajeno kupolo je olepšal s freskami v letih 1843-1844. V času od 9. junija do 8. avgusta 1843 je preslikal Quaglijeve evangeliste na pendentivih (500 fl),¹⁰ ki so jih poškodovali ob gradnji pri postavitvi odra (čeprav pendentivov niso podrli). Seveda so figure pod njegovim čopičem postale trše, vendar je original še zaznaven. Kako očitno - celo več kot samo v impostaciji¹¹ - preseva Quaglio skozi to preslikavo (zlasti še pri nekaterih figurah, npr. pri Luku, ki skorajda ni spremenjen), je dobro vidno ob primerjavi z Langusovimi oljnimi kopijami, ki so le bled odsev originala in jim manjka baročne polnokrvnosti, kakršna je v freskah še navzoča. Od 16. avgusta naprej je Langus v laterni slikal sv. Duha in angele, do 28. oktobra pa je delno poslikal tudi že obok kupole z glavnimi prizori. Nadaljeval je spet spomladi in od 29. aprila do 26. avgusta 1844 delo dokončal, okras kupole pa je bil povsem dovršen 18. septembra, ko so opravili še

načrtovano pozlatitev kapitelov in ornamentike. Poslikava kupole s freskami je v celoti veljala 1.503 fl 22 kr.¹² Čeprav je Langus prevzel staro shemo, se je znašel pred popolnoma drugačno problematiko, kakor jo je nekdanj razreševal Quaglio, ki je moral vtis kupole doseči z iluzionistično poslikavo na ravni ploskvi. Quaglijevo zamisel je bil primoran prilagoditi realnemu prostoru kupole, ki ga je oblikoval tudi arhitektonsko; pri tem je kompromisno vključil še idejo kasetirane kupole (le-to so projektanti pred začetkom gradnje ponudili kot alternativno možnost), saj je ves obok prekril s kasetnimi polji, pilastre iz tamburja pa je nadaljeval z lizenami, ki jih je razpel čez obok. Gradbenemu materialu kupole se je prilagodil z uporabo svetlozelene barve, ki spominja na domači tuf.¹³ Nekdanjo odprto nebeško sfero je tako nadomestil z zaprtim konkretnim arhitekturnim ozadjem, pred katerega je razmestil figure na oblakih. Tu se odigravata Marijino kronanje in povečanje sv. Miklavža, dogodek pa skupaj s številnimi angeli spremljajo sv. Martin (namesto prvotnega Maksima), Pelagij, Mohor, Fortunat, Vital, Varija, Ahacij in Jurij ter alegoriji Carniole in Emone, poleg teh pa še sv. Jožef, Janez Krstnik, Karel Boromejski, Anton Padovanski (s Karlom in Antonom sta predstavljena svetniška patrona stolnega župnika Karla Zorna in škofa Antona Alojzija Wolfa, ki sta z delom in sredstvi k postavitvi kupole največ prispevala),¹⁴ Terezija Velika in Neža, ki jih je v kompozicijo vključil Langus, saj je imel na voljo več prostora kot Quaglio. Po svoje je sestavil tudi ornamentiko, ki jo je zajel iz zakladnice aktualnih vzorcev (npr. "bizantinski ornament", svečniki). Poslikava je med sodobniki požela veliko priznanje tako zaradi slikarskih odlik kot tehnike pa

7 AS, Graščinski arhivi, Gr. A. I., Dol 62, Korespondenca: Pismi J. K. Erberga sinu Jožefu Ferdinandu, 24. jun. 1840, 18. avg. 1841; Illyrisches Blatt 1841, št. 20, str. 96, 15. maj (za podatke se zahvaljujem kolegu mag. Matiju Žargiju); Prim. Milena Uršič, Jožef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske, Dela SAZU 28, Ljubljana 1975, str. 208-209; Prim. Majda Smole, Ljubljanska stolnica, Ljubljana 1973 (1982), str. 9, 29.

8 Kopije hrani ljubljanski uršulinski samostan (J. Veider, Slike v uršulinskem samostanu, o. c., str. 120, št. 84-88). Na zgodovinski razstavi slovenskega slikarstva leta 1922 so bile predstavljene kot Langusove skice za stolnično kupolo in pendentive (Katalog zgodovinske razstave slovenskega slikarstva, Ljubljana 1922, str. 38, 39, št. 7-10). Reprodukcijska posnetka iluzionistične kupole je objavljena v: Dom in svet 17, 1904, str. 393, in v: Lev Menaše, Marija v slovenski umetnosti, Celje 1994, repr. 280.

9 AS, Graščinski arhivi, Gr. A. I., Dol 62, Korespondenca: Pismo J. K. Erberga sinu Jožefu Ferdinandu, 18. avg. 1841; Prim. E. Cevc, M. Langus, o. c., str. 141, 142.

10 NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: seznam darov (666 fl) in izdatkov (708 fl 59 kr) za freske na pendentivih: tesarji Pajk, Golli in Repnik (postavitev odra), zidar Mušič, slikar Langus (pobotnica); Prim. Viktor Steska, Kupola ljubljanske stolnice, Kronika slovenskih mest 6, Ljubljana 1939, str. 162; Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 2.

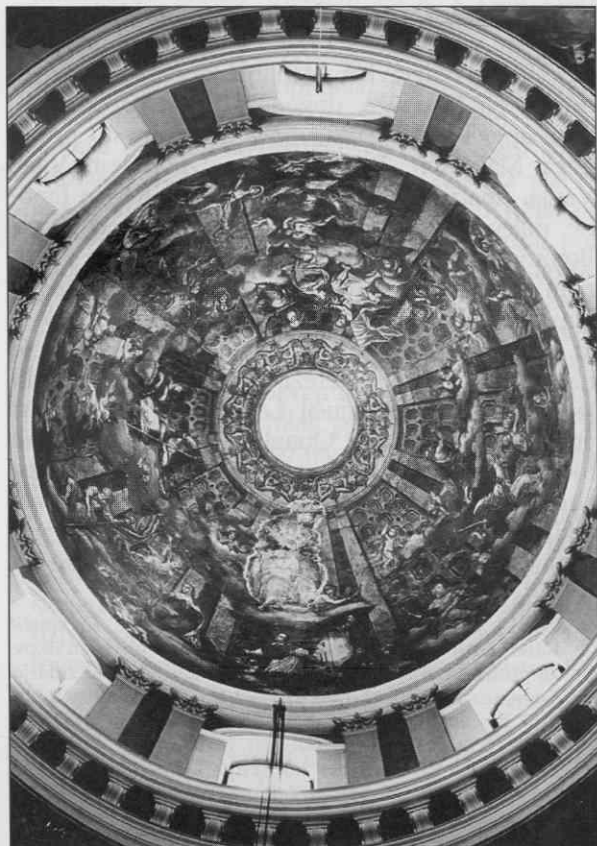
11 Prim. Giuseppe Bergamini, Giulio Quaglio, Udine 1994, str. 182. Avtor poudarja, da je pri evangelistih še opazna Quaglijeva impostacija, vendar je Langusova preslikava (ripasso) večinoma izbrisala njegov slog.

12 NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: Karel Zorn je "pro memoria" sestavil pregled izdatkov za poslikavo kupole: 1843 za postavitev odra, za zidarja Lovrenca Mušič in ostalo 42 fl 14 kr, 1844 skupno 1.516 fl 57 kr - od tega za Langusa 1.300 fl; skupni stroški so torej 1.559 fl 11 kr, po odbitku za les (55 fl 49 kr) pa 1.503 fl 22 kr, medtem ko skupaj s poslikavo evangelistov (708 fl 59 kr) za celotno kupolo s pendentivi vred znašajo 2.212 fl 21 kr.

13 V Ljubljani je bil tuf (groh) tedaj v modi (Prim. L. Dolar - J. Mantuani, Piračički grohi v Ljubljani, v: Kronika slovenskih mest 3, Ljubljana 1936, str. 152-154).

14 Prim. V. Steska, Kupola, o. c., str. 163. V svetniških patronih Wolfa in Zorna vidijo nekateri njuna portreta (prim. NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 22, spisi, inventar stolnice iz 1951); Langus je Karlu Zornu v spomin na njegov trud pri kupoli naslikal patrona Karla Boromejskega še posebej v olju in dodal posvetilo: "Dem hochwürdigen Herrn Dompfarrer und Domherrn Carl Zorn zur Erinnerung an die nur durch Seinen unermüdeten Eifer v. Math. Medved 1841 gebaute, und 1844 gemahlte Domkuppel vom Matth. Langus. Laibach 15. I. 1845." Slika (last ljubljanskega frančiškanskega samostana) je bila predstavljena v Ljubljani na zgodovinski razstavi slovenskega slikarstva leta 1922 (Katalog, o. c., str. 38, št. 2).

tudi zavoljo skladnosti z ostalimi freskami po cerkvi.¹⁵ Prav z ozirom na tovrstno usklajenost je bilo že pred izvedbo kupole največ dvomov; pomisleke glede umetnika, ki bi znal naslikati freske v Quaglijevem stilu in jih tako poenotiti z ostalo cerkvijo, je izrazil baron Erberg, ki je zato sodil, da bi nova visoka kupola prav dobro izgledala v belem s štukaturnimi okraski, torej brez poslikave.¹⁶ Langusu, ki mu je ostal barok, kakor v zadnjem času ugotavlja E. Cevc,¹⁷ vse življenje dokaj tuj, je ob srečanju s Quagliievo umetnostjo v stolnici vendarle uspelo uresničiti nekakšno iluzionistično rešitev slikarskega dopolnila kupole.

Matevž Langus, poslikava kupole,
Ljubljana - stolnica.

Poleg freskantskih del je uspešni mojster za stolnico še naprej slikal tudi oljne podobe. 1843 je napravil antependije za oltarje sv. Janeza Nepomuka, Odrešenika sveta in Marije (30 fl), 1845 pa je po naročilu stolnega župnika Zorna izdelal novo podobo sv. Miklavža (261 fl) za veliki oltar (prejšnjo je naročnik podaril uršulinkam).¹⁸ Tokrat gre za Langusovo originalno delo,¹⁹ ki kaže svetnika v slavi, ko miri vihar na morju. Umetnik je prvotni motiv zreduciral tako, da je izključil patrona škofije sv. Mohorja in Fortunata (svetnikoma so se pozneje oddolžili s kipoma na južni fasadi),²⁰ Miklavža pa je likovno poistovetil z onim v kupoli. Morda prav v zvezi z novo Miklavževo sliko je Langus zasnoval še neko spremembo v prezbitteriju, ki pa ni bila realizirana.²¹

Langusa je v stolni cerkvi čakala še ena pomembna naloga: potem ko je po Quaglijevem vzoru uspešno dokončal poslikavo kupole, mu je cerkveno predstojništvo leta 1846 zaupalo obnovo Quaglievih fresk. Restavriral je po etapah vse stenske, obočne pa le v kapelah. Začel je ob oltarjih v prečni ladji in v istem letu obnovil še obe alegoriji nad velikim oltarjem (170 fl). Na rovaš novega okusa je očitno treba pripisati spremembo, ki jo je ob tem "zagrešil" pri oltarjih sv. Rešnjega Telesa in sv. Dizma, kjer je naslikana nastavka ob straneh razširil s klasicističnimi zastori in kandelabri s podstavki vred. Pri obeh oltarjih so v ta namen odstranili poleg kariatid stoječe figure svetnikov, Langus pa jih je nadomestil z naslikano draperijo (prvotno se je slikana draperija spuščala le izpod baldahina nad atiko in je segala samo do kariatid).²² Pri tem dejanju sta slikarju pomagala zidarski polir Medved (5 fl 40 kr) in pozlatar Maček (41 fl 36 kr). Stroški za obnovo so dosegli 227 fl 16 kr. Naslednje leto je mojster z delom nadaljeval; restavriral je štiri cerkvene učitelje, po dve sliki nad vsako zakristijo, alegorije štirih kardinalnih kreposti, štiri grbe pod kupolo in štiri

¹⁸ J. Veider, *Slike v uršulinskem samostanu*, o. c., str. 120.

¹⁹ Tako poroča o sliki Zorn (NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi).

²⁰ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 4. Kipa sv. Mohorja in Fortunata je 1872 izklesal Franc Ks. Zajec.

²¹ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 12. Morda je tudi tukaj, kot pri oltarjih v prečni ladji, načrtoval razširitev nastavka z zastori.

²² Viktor Steska, *Obnova ljubljanske stolnice ob dvestoletnici l. 1907*, v: ZUZ 4, Ljubljana 1924, str. 41. Pri Dizmovem oltarju pod sedanjim slikanim zastorom je A. Jebačin še razločil sliki sv. Petra in Magdalene; NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi. Restavrator Železnik l. 1948 poroča: Tam, kjer se sedaj spušča težka zavesa vse do naslikane menze in kjer je sedaj naslikan svečnik, ni bilo zaves, pač pa sta bila naslikana na vsaki strani po en svetnik. Pri oltarju sv. Rešnjega Telesa je še videti ostanke prstov (prim. Stelletovi terenski zapiski pri Umetnostnozgodovinskem inštitutu ZRC SAZU).

¹⁵ Die Fresco-Gemälde an der Domkirche St. Nicolai in Laibach, v: *Illyrisches Blatt* 1844, 3. okt., št. 40, str. 161-162; Leopold Kordes, *Die neue Fresco-Malerei in der Laibacher Domkirche*, v: *Carniola* 1844, 25. okt., št. 86, str. 341-342, 28. okt., št. 87, str. 345-346; Ivan Kukuljević Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih III.*, Zagreb 1859, str. 216; Gustav Dzinski, *Laibach und seine Umgebungen*, Ljubljana 1860, str. 19-21; Prim. V. Steska, M. Langus, o. c., str. 394, op. 1.

¹⁶ AS, Graščinski arhivi, Gr. A. I., Dol 62 (gl. op. 9).

¹⁷ E. Cevc, M. Langus, o. c., str. 140.

prizore iz življenja sv. Miklavža na obeh straneh prezbiterja. Tokrat je prejel 105 fl honorarja.²³ Grbe z okvirji pod kupolo ter vse štiri okvirje fresk v prezbitერიju je pozlatil slikar Miškovic (delo in zlato 254 fl 12 kr). Vse stroške restavriranja so krili dobrotniki. Obnova v najbolj reprezentančnem delu cerkve je bila tako končana, kapele pa so prišle na vrsto šele čez nekaj let. Freske v kapelah sv. Jurija, Odrešenika sveta in sv. Magdalene je Langus restavriral leta 1851 (50 fl),²⁴ 1852 je pozlatil okvirje štirih alegorij pod kupolo in kartuše nad oltarjema v prečni ladji (zlato in delo 97 fl 34 kr), 1853 pa je dokončal obnovo še v preostalih treh kapelah (23 fl 40 kr z odrom vred).²⁵

Matevž Langus, posnetek Quaglieve iluzionistične kupole, Ljubljana - uršulinski samostan.

Sčasom je Langus napolnil stolnico s svojimi deli: 1846 je izdelal podobe za dve banderci (40 fl), 1849 pa je v malem formatu upodobil Srce Jezusovo, Srce Marijino, sv. Ano in sv. Joahima za menzi oltarjev sv. Magdalene in sv. Barbare (64 fl). 1851 je napravil še pet malih namenznih slik z upodobitvami sv. Alojzija, Katarine Sienske, Jožefa, Terezije in Marjete Kortonske za kapeli sv. Jurija in Odrešenika sveta (110 fl).²⁶ 1852 je naslikal nov

božji grob (180 fl), ki so ga postavili pri oltarju v Križevi kapeli²⁷ in ob tem preuredili dohod na prižnico, pri kateri je mizar Mayerhoffer postavil nove stopnice iz orehovine (90 fl 37 kr).²⁸ Med zadnja dokumentirana Langusova dela v stolnici cerkvi sodi oltarna slika sv. Janeza Nepomuka v Andrejevi kapeli iz 1852 (120 fl).²⁹ Kako vzorno je slikar v stolničnih podobah realiziral ideal tedanje cerkvene umetnosti, je izrazil njegov sodobnik z oceno, da le-te obilno dokazujejo, kako jim mojster ni vdihnil le prave živosti, marveč, "kar je še večje hvale vredno, pravega krščanskega duha, pobožnost, ponižnost in ljubezen Božjo."³⁰ 1855 je marljivi slikar umrl. Za bandero, ki so ga napravili v tem času, se je cerkveno predstojništvo moralo obrniti na Götzla, slikarja in zlatarja v Ljubljani,³¹ ko pa so 1861 kupili sliko Kristusovega vstajenja in sv. Rešnjega Telesa za novo bandero (46 fl), je s svojim čopičem že nastopil slikar Janez Wolf kot predstavnik nove generacije.³²

Hkrati z Langusom se je v stolnici uveljavil tudi domači kipar Matija Tomc iz Šentvida nad Ljubljano, eden najvidnejših mojstrov svojega časa. Slogovno so poleg zmernega klasicizma v njegovem delu navzoče prvine drugih v historizmu obujenih slogov. Na delu ga srečamo že v tridesetih letih; 1837 je izrezljal in pozlatil dva velika in dva manjša okvirja za podobe na oltarjih sv. Magdalene in sv. Barbare (31 fl), 1838 pa je napravil kipa Žalostne Matere božje in Janeza Evangelista za Križev oltar (80 fl). Ker so se kmalu zatem namenili oltar popolnoma renovirati, so se 1841 za delo pogodili s Tomcem za 400 fl plačila, skupni stroški obnove pa so dosegli 432 fl 22 kr. V istem letu je mojster pozlatil nastavek in girlande ter na novo polihromiral angele pri velikem oltarju (100 fl). Pred tem (1840) je za stolnico izdelal kip Vstalega Zveličarja (20 fl), 1844 pa je sodeloval pri krasitvi guvernerjevega prestola (20 fl). 1847 je za Dizmov oltar napravil kanonske table in nov tabernakelj z nastavkom (baldahinom) ter okvir za sliko (278 fl),³³ nato je 1849 uokviril Langusove

²³ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 8. nov. 1847.

²⁴ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 13. nov. 1851; Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 3.

²⁵ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 3; V Andrejevi kapeli je morda že Langus preslikal oblake, ki so prvotno segali iz poslikanih lokov v okvirne pasove (prim. Steletovi terenski zapiski pri Umetnostnozgodovinskem inštitutu ZRC SAZU).

²⁶ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 9. jan. 1852.

²⁷ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 13. april 1852; Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 5.

²⁸ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: račun za stopnice, 1854; Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu tč. 6.

²⁹ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi: pobotnica, 24. nov. 1852.- Poleg vseh naštetih Langusovih del sta bili po navedbah stolničnih inventarjev v cerkvi še dve njegovi sliki - kopiji, Madonna di Foligno po Rafaelu in Ecce homo po G. Reniju (prim. NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 22, spisi).

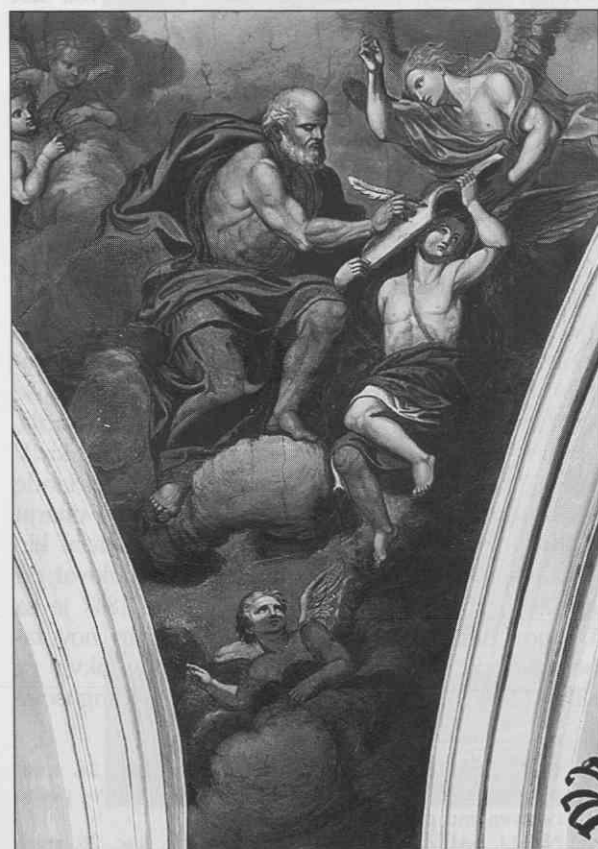
³⁰ ZD 1853, str. 31.

³¹ ZD 1855, str. 104.

³² Prim. France Mesesnel, Slikar Janez Wolf, v: ZUZ n.v. 22, Ljubljana 1986, str. 49.

³³ Prim. Viktor Steska, Podobar Matej Tomc (1814-1885), v: Ljubitelj krščanske umetnosti, 1914, str. 14.- Po Stesku

podobe Srca Jezusovega, Srca Marijinega, sv. Ane in sv. Joahima (112 fl). 1851 je restavriral oltarja (pendanta) v kapelah Odrešenika sveta in sv. Jurija; pri obeh je tudi na novo uokviril oltarne podobe in izrezljal okvirje za pet Langusovih namenznih slik. Za delo je prejel 708 fl 40 kr, kar nakazuje, da je bil njegov restavratorski poseg, pri katerem mu je pomagal tudi pozlatar, precej obsežen.³⁴ 1852 je postavil nov oltar sv. Janeza Nepomuka (vanj so namestili Langusovo sliko); zanj je poleg honorarja v višini 625 fl dobil za nameček še stari nastavek. Oltar je sicer izdelal iz lesa, vendar ga je z marmoriranjem poskušal izenačiti s kamnitnim pendantom sv. Trojice v nasprotni kapeli, nad čemer se je spotaknil Goldenstein.³⁵

Giulio Quaglio - Matevž Langus, evangelist Matej, Ljubljana - stolnica (pendentiv).

naj bi Tomc le prenovil tabernakelj, ki je bil sprva na oltarju sv. Rešnjega Telesa.

³⁴ V. Steska, Podobar M. Tomec, o. c., str. 14. Steska Tomcu napačno pripisuje tudi baročna kipa sv. Roka in Boštjana na oltarju Odrešenika sveta.

³⁵ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 7.

Generalna obnova stolnice pod župnikom Zupanom

Ko je bil v marcu 1855 za stolnega župnika imenovan Jožef Zupan, doma iz Kroepe,³⁶ je po zgledu svojega predhodnika in prijatelja Zorna, pri katerem je vrsto let služboval kot kaplan in mu pomagal pri njegovih umetnostnih prizadevanjih, sklenil tudi sam nadaljevati z urejanjem cerkve. Posegi, ki jih je izpeljal, so sprožili tako pohvale kot grajo; "pro memoria" jih je popisal v posebni knjigi.³⁷ Že v prvem letu je poskrbel za obhajilno mizo (postavil jo je bržčas mojster Čamernik, od izplačil pa je razviden le obrok 40 fl) in mizarju Regaliju naročil popravilo cerkvenih klopi (182 fl).³⁸ Ko je v stolnico leta 1856 uvedel šmarnično pobožnost, je opremil majniški oltar (Marijin oltar v Jurijevi kapeli),³⁹ kamnoseku Ignaciju Tomanu pa je dal napraviti pri oltarju novo marmorno ograjo (160 fl).⁴⁰ V istem letu je pasar Sadnikar izdelal za stolnico 8 novih svečnikov (62 fl), kipar Tomc pa tiramni kandelaber (30 fl), zidarski mojster Franc Faleschini je pri spovednicah odstranil zid (25 fl 41 kr), da je povečal niše, in razširil prostor ob prižnici,⁴¹ kamnosek Lovrenc Čamernik je položil nov črnobel tlak v cerkveni ladji in od stranskih vrat do Križevega oltarja (420 fl). Hkrati so mojstri prebarvali zakristijo, napravili vrata ter opravili še vrsto drugih vzdrževalnih del. Leta 1857 je Zupan priskrbel nove klopi na empori (nad prižnico) in pri mojstru Resmanu naročil lestenece k majniškemu oltarju (165 fl), pasarju Matevžu Schreinerju pa je dal v delo 8 novih svečnikov (70 fl). Poskrbel je tudi za streho ob kupoli (najbrž je že tedaj razrešil problem ostrejša prečne ladje), kjer je tesar Pajk napravil novo ostrejšje (78 fl), klepar Freyberger pa ga je prekril s pločevino (delo in material 200 fl). Nadalje je 1858 po škofovem naročilu nakupil paramente, potem je preuredil

³⁶ Janez Ažman, Jožef Zupan, stolni prošt ljubljanski, v: Drobtinice 1889, str. 169-217; Za literaturo gl. prispevek v Slovenskem biografskem leksikonu, IV. knjiga (1980-1991).

³⁷ Semeniška knjižnica, Vormerk-Buch (kopija) in Pro memoria Jožefa Zupana. V rokopisu je Zupan natančno predstavil umetnostna in restavratorska dela v stolni cerkvi v času od 18. julija 1855 do 1. oktobra 1863 (pregled del v prispevku je povzet po njem); zahvaljujem se dr. Marijanu Smoliku, ki mi je omogočil ogled rokopisa.

³⁸ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 8.

³⁹ Prim. ZD 1856, str. 103.

⁴⁰ V balustrado je vklesan spominski napis: "Šmarnice, prve na Kranjskem, 1856 vpeljal/ bratovščino N. lj. G. presv. Serca 1874 vstanovil: /JOŽEF ZUPAN, korar in fajmošter/ Kveči časti Božji in brezmadežne D. M." (prim. Edo Škulj, Cerkevna glasba v Wolfovem času, v: Wolfov simpozij v Rimu, Celje 1994, str. 253, 254).

⁴¹ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 6.

zvonove in popravil stopnice v obeh zvonikih,⁴² zasnoval pa je tudi že svoj velikopotezni načrt za olupšanje cerkve in ga v naslednjih dveh letih v celoti uresničil.

Namero je 17. januarja 1858 predložil škofu Wolfu; ta se je sicer zanjo navdušil in obljubil znaten prispevek, vendar je vnetega župnika zaradi drage izvedbe (po njegovi oceni naj bi veljala nad 20.000 fl) opomnil na denarne težave: "Saj ste po vsem mestu prosili milodarov za kupolo in veste, kako težko se je zbrala vsota 10.000 fl." Pristavil pa je: "Če Vas to ne plaši, lahko začnete."⁴³ Že v juniju je Zupan poprosil meščane za finančno pomoč pri marmoriranju in zlatenju notranjščine ter obljubil, da bo na željo mnogih postavil v stolnici tudi križev pot, če bo zbral dovolj sredstev za lepe postaje. Ker je škof med pripravami umrl, Zupan njegovega daru ni dobil, odzvali pa so se številni drugi dobrotniki, ki so se zavzeli tudi za opremo majniškega oltarja. Vodstvo stolne cerkve je izvajalo načrtovana dela v lastni režiji pod tehničnim vodstvom deželne gradbene direkcije, ki je za nadzor določila asistenta inženirja Antona Johanna Ulricha.⁴⁴

Za marmoriranje sten po italijanskem načinu je Zupan dobil ponudbo štirih stukaterjev. Nicola Torazzo (Terazza) iz Coma ("aus Mailand"), živeč v Trstu, je prevzel delo za nizko ceno, ker zaradi vojne njegovi pomočniki niso imeli zaposlitve. 12. julija 1859 so začeli z odbijanjem oz. nasekavanjem starega ometa pod venčnim zidcem, do 8. avgusta pa so stukaterji in zidarji dokončali novi grobi in fini omet po vsej cerkvi. Nato so začeli z marmoriranjem: napravili so omet iz mletega marmorja in ga zgładili z vročim likalnikom (stucco lustro). Stene so prevlekli z belim (kararskim), pilastre pa z rdečim štukom. 4. novembra 1859 je bilo delo opravljeno, Zupan pa je seštel stroške: stukaterju Torazzu je za naključanje starega ometa, za novi omet ter za marmoriranje z zidarskim delom vred odštél 2.100 fl, za apno in rekvizite 150 fl, za hrano in darove 250 fl, za dnevno čiščenje cerkve 60 fl, za oder in potrebni les 636 fl, skupno torej 3.196 fl. Beljenje površin, ki jih niso prevlekli z umetnim marmorjem, je skupaj z materialom veljalo 263 fl 45 kr, od tega je Nicola Torazzo prejel 174 fl 68 kr.

Za zlatenje arhitekturnih členov in štukaturne ornamentike se je "velikodušno" ponudil neki ljubljanski mojster N. G. (iz poznejših zapiskov je razvidno, da gre za Götzla), ki zase ni želel plačila,

temveč le za zlato in za delo pomočnikov. Že v letu 1859 je z zlatom prevlekel ornamentiko na oboku prezbiterija ter nad oltarjema sv. Rešnjega Telesa in sv. Dizma, pozlatil je tudi 38 dotlej sivih kapitelov na pilastrih,⁴⁵ pa še girlande in nastavek pri velikem oltarju je na novo olupšal z zlatom ter spoliral angele.⁴⁶ Zupan je Götzlu za omenjeno delo izplačal 2.000 fl, stroški za oder in za čiščenje fresk, ki so ga ob tej priložnosti izvedli,⁴⁷ pa so znesli 220 fl (skupno 2.220 fl). Ker se je izkazalo, da je mojster varal pri zlatu, je od vsote za material moral vrniti 1.500 fl, stolni župnik pa se je za nadaljnje delo obrnil na tri dunajske pozlatarje. Dunajčani so zlato in orodje pripeljali s seboj. Najprej so se lotili prižnice in obeh stranskih korov skupaj z orglami (927 fl), nato pa treh orgelskih omar na glavnem koru (1.147 fl); medtem ko so bili sicer poškodovani kipi in okraski na teh omarah le neznatno trhleni, pa je bila močno uničena lesena korna ograja, ki so jo popolnoma obnovili in pozlatili.⁴⁸ Omenjena dela so potekala od novembra 1859 do julija 1860, prav do dneva, ko je bil introniziran novi škof Jernej Vidmar (1860-1875). Nazadnje so mojstri dokončali še preostalo pozlato cerkve (skupno 2.174 fl): pozlatili so prvotno sivi ornament v frizu pod venčnim zidcem, obrobe marmoriranih polj nad zidcem, ornamentiko na glavnem koru, okvirje pri vseh štirih freskah v prezbiteriju, pod prižnico, pri oltarjih sv. Rešnjega Telesa in sv. Dizma, lesene okvirje napisnih polj pod emonskimi škofi in železne mreže empor nad kapelami ter ponovno pozlatili škofovsko katedro. Za celotno zlatenje so porabili okoli 300.000 lističev, predstojništvo pa je z naročilom zlata na Dunaju prihranilo okrog 600 fl.

Zupan je bil nad uspehom obnove navdušen. Po njegovih besedah je "z obnovljenih delov sijalo zlato in svetloba je odsevala v umetnem mar-

⁴⁵ Arhivski dokumenti omenjajo sive kapitele, nekateri pisci pa govore o rjavih (prim. A. M., Stolna cerkev v Ljubljani. Ob dvestoletnici njenega obstoja, v: ZD 1900, str. 276).

⁴⁶ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi.-Restavrador Peter Železnik je l. 1948 ugotavljal, da je bila pozlatitev ornamentov v Zupanovi dobi izvedena na skrajno grobem temelju, a drugače v pravilnem postopku in s pravim zlatom; ornamentiki so bili pred tem že najmanj petkrat beljeni, zato so bile vse fine se močno zalite. Vse te pomanjkljivosti niso ovirale tedanjega mojstra in je šel kar preko njih, ne meneč se niti za udrtje in uničene dele. Da ni zadostne višine, bi bila ta površnost močno opazna. Še slabše se je postopalo s kapiteli, ki so sicer prav tako zlačeni s pravim zlatom, a na jajčni tehniki, ki ne prenese zadostnega čiščenja in je močno dovzetna za toplotne spremembe. Slopi, ki so sedaj marmorirani, so bili prvotno svetlosivi.

⁴⁷ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 9.

⁴⁸ Hkrati je mojster Ferdinand Malahovski obnovil orgle (prim. Edo Škulj, Orgle v ljubljanski stolnici, Ljubljana 1989, str. 79-80).

⁴² Za manjša zidarska dela je najel Jakoba Zupančiča (24 fl).

⁴³ J. Zupan, Pro memoria (gl. op. 37).

⁴⁴ NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 5, spisi: župnija 1854-1860.

morju, kakršnega na Kranjskem še ni imela nobena cerkev".⁴⁹ Stolnica je tako v času, ko se je na Kranjskem v arhitekturi že uveljavil Trst, tržaški umetniki, ki so s svojim delom posegli celo do Dunaja, pa so zaradi vojne radi prevzeli delo tudi za nižjo ceno, prva dobila prevleko v stucco-lustru. Tako oblečena s štukom se lahko meri z italijanskimi marmornimi cerkvami, je zapisal stolni dekan Janez Zlatoust Pogačar (1868), ko je pohvalil Zupanove zasluge za stolno cerkev. Tudi lavantinski škof Martin Slomšek je bil ves prevzet "nad sijajno in okusno okrašeno, v marmorju in zlatu sijočo stolnico".⁵⁰ Kljub splošnemu navdušenju je bilo na račun obnove slišati seveda tudi kritike, ki jih je, kot bomo videli pozneje, povzel in na cerkveno predstojništvo naslovil Goldenstein, vendar Zupan komentira, da so zlasti "za umetnost dojemljivi ljudje, kot na primer baron Marenzi", pohvalno ocenjevali opravljeno delo.⁵¹

Matevž Langus, posnetek Quagliieve upodobitve evangelista Mateja, Ljubljana - uršulinski samostan.

Zupanova restavracija stolne cerkve, najpomembnejša v preteklem stoletju, je z marmoriranjem sten in pilastrov ter z razkošnim zlatenjem ornamentike in kapitelov odločilno vplivala na značaj prostora. Zadostila je potrebam po reprezentativnosti in nadahnila notranjščini nekaj rimskega sijaja. Barvna obogatitev je doprinesla k slikovitosti svetišča in mu z njo odvzela precej tiste resnobne plemenitosti, ki ga je kljub bogati poslikavi odlikovala dotlej. Večina sodobnikov, razen Goldensteina in njegovih somišljenikov, posega ni dojemala kot negiranje baročnega ambienta, marveč ravno nasprotno, kot njegovo akcentuiranje. Marenzi, katerega ocena dobro ilustrira takšno pozitivno pojmovanje, je zapisal: "Če se ozremo na prejšnje stanje cerkve z utrujajočimi golimi belimi stenami v glavni ladji, s črnimi mrežami na oratorijih, z ugaslim leskom prižnice, z močno poškodovanimi rezbarijami petih orgelskih omar itd., z zadovoljstvom ugotovimo, da so se pri cerkvi dogodile srečne spremembe." Ko jih našteje, nadaljuje: "Sedanji okras ni povzdignil le pravih arhitektonskih odlik same stavbe, ampak tudi stare Quagliieve freske ... Te resnične umetnine šele sedaj razodevajo svoj velik in prevzemajoč vpliv, ko jih prijazno obdajajo barve in pozlata."⁵²

Medtem ko se je ukvarjal z urejanjem notranjščine, se je stolni župnik že pogajal s slikarji za podobe križevega pota. Potem ko se je na več krajev obrnil na umetnike, ki so hoteli visoko plačilo (od 5.000 do 10.000 fl), je po prijateljskem posredovanju "pravih katoliških umetnikov" Führicha in Kuppelwieserja našel primerne mojstra: delo je prevzel in izvedel na Dunaju živeči Tirolec slikar Josef Plank.⁵³ Nazarensko usmerjeni slikar se je oprl na znane Führichove kompozicije in jih tako presadil v Ljubljano.⁵⁴ Delo je opravil do oktobra 1860 za primerno nizko ceno 1.930 fl, križev pot v celoti z okvirji in drugimi stroški vred pa je veljal 3.172 fl.⁵⁵ Slike so po cerkvi razmestili tako, da jih je šest viselo v glavni, osem pa v prečni ladji; edino pripravno, po estetski plati pa ne prav primerno mesto zanje je bilo na pilastrih.⁵⁶ 25.

⁵² F. v. Marenzi, *Der neue Kreuzweg*, o. c., str. 47-48.

⁵³ Prim. J. Ažman, *Jožef Zupan*, o. c., str. 179; ZD 1860, str. 187; ZD 1862, str. 18.

⁵⁴ Zupan je pozneje z reprodukcijami Führichovih (= Plankovih) postaj opremil knjižico križevega pota po Bahnerjevi izdaji in po Leonardu Portomavriškem (1862) (prim. J. Z., *Kalvarija*, v: ZD 1862, str. 18-20; ZD 1863, str. 19, 45, 62).

⁵⁵ Za pozlačene okvirje z angelskimi glavicami, okrasjem in nastavki z rimskimi številkami je Zupan odštel 1.112 fl, za prevoz, ključavničarsko delo, železne kljuge, podloge iz platna, namestitvev in darove pa še 130 fl (Prim. NSALj, *ŠAL/ZA*, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 5, spisi: župnija 1854-1860: seštevek stroškov je nekoliko drugačen).

⁵⁶ Gl. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 13.

⁴⁹ J. Ažman, *Jožef Zupan*, o. c. (gl. op. 36).

⁵⁰ J. Zupan, *Pro memoria* (gl. op. 37).

⁵¹ Prim. Franz v. Marenzi, *Der neue Kreuzweg in der St. Nikolaus-Domkirche in Laibach*. Von Josef Plank, nach den Cartons von Josef Führich, v: *Blätter aus Krain*. Beilage zur Laibacher Zeitung, 1861, št. 12, str. 47-48; Prim. Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu, tč. 9, 11, 12.

oktobra jih je blagoslovil frančiškan p. Kalist Omejc.⁵⁷ Križev pot so meščani z občudovanjem sprejeli. Še preden so ga namestili v cerkev, so si ga ogledale uršulinke, pri katerih je močan vtis napravil zlasti na Langusovo učenko Jožefo Struss, ki je zapisala: "Lepa harmonija, lesk barv, vse kaže na dovršenega mojstra, ki je znal umetnost povezati s pobožnostjo ..."58 Slomška so podobe do solz ganile. Splošnemu mnenju, da so odlično sredstvo za pospeševanje pobožnosti in lep spomenik duhovne umetnosti, kar je bilo v skladu z nazarenskimi ideali, se je pridružil Marenzi, ki jih je tudi umetnostno analiziral. Ocenil je, da je vsaka od njih umetnina z ozirom na pravilno risbo, živahen kolorit, harmonijo tonov, osvetlitev, zračno perspektivo in plastičnost figur.⁵⁹ S križevim potom si je Plank utrl pot v naše cerkve, pa tudi za stolnico je dobil še nekaj naročil.

V pripravah na 400-letnico ljubljanske škofije, ki so ji bila namenjena vsa Zupanova prizadevanja,⁶⁰ so se v stolnici mojstri in obrtniki kar vrstili. Že 1859 je Zupan poskrbel za opremo majniškega oltarja ter za obnovo oltarjev sv. Trojice (38 fl), sv. Magdalene in sv. Barbare (140 fl), pri Dizmovem je dal pozlatiti relikviarije (50 fl), sliko sv. Treh kraljev pa je podložil z novim platnom (30 fl). 1860 je naročil nov krstnik (280 fl), ki ga je postavil kamnosek Čamernik (108 fl), kipar Tomc pa je zanj napravil nastavek (80 fl). Iz volila škofa Wolfa (1.500 fl) je dal popraviti orgle in kupil zlate paramente (2.700 fl). Nad kapelami na obeh straneh cerkve je napravil novo s pločevino krito ostrežje (1.386 fl). 1861 je kiparju Francu Ks. Zajcu, ki se je v stolnici že leto poprej izkazal z Wolfovim portretom,⁶¹ zaupal obnovo Križevega oltarja (kiparsko, mizarsko in pozlatarsko delo z materialom vred 305 fl),⁶² poskrbel pa je tudi za oplešavo kanoniškega kora (zlatitev sedežev), za novo pozlatitev okvirjev namenznih slik na stranskih oltarjih (skupaj s korom 275 fl), za paramente in za oknice v zakristiji. 1862 sta bila po njegovem prizadevanju restavrirana in bogato pozlačena oba Marijina oltarja (632 fl),⁶³ na novo so bili posrebrni svečniki ter popravljeni pogrebni rekviziti.

Na zvonikih je bila z ostrejšem vred napravljena nova pločevinasta streha (590 fl 53 kr) s pozlačenim križem in grebeni (79 fl), pa tudi nove oknice. Vse pločevinaste strehe so bile znova pobarvane, cerkvena zunanjsčina pa pobeljena. 1863 so postorili še mnogo manjših del: posrebrili so svečnike, pozlatili bogoslužno posodje, popravili lestenice (steklar Ulman), obnovili zakristijske omare, okovali zakristijska vrata in nakupili več paramentov, svetilnic in drugih liturgičnih predmetov. Pasarska dela je v letih 1861-1863 večinoma opravil Norbert Kaiser.⁶⁴ Po vseh teh naporih je bila stolnica za častiljivi jubilej (okt. 1863) znotraj in zunaj popolnoma obnovljena in bogato opremljena. Z "olepšanjem", ki ji je nadelo predvsem veliko razkošnejši videz, se je podredila estetskim in duhovnim potrebam tedanje dobe.⁶⁵

Giulio Quaglio - Matevž Langus, evangelist Marko, Ljubljana - stolnica (pendentiv).

⁵⁷ ZD 1860, str. 187.

⁵⁸ J. Zupan, Pro memoria (gl. op. 37); Prim. ZD 1862, str. 19.

⁵⁹ Franz v. Marenzi, Der neue Kreuzweg, o. c., str. 47-48.

⁶⁰ J. Zupan, Pro memoria (gl. op. 37); NŠALj, ŠAL/ZA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 6, spisi: župnija 1861-1892.

⁶¹ ZD 1860, str. 162. Doprsje iz kararskega marmorja je izdelal Franc Ks. Zajec, podstavek iz domačega rdečega marmorja z Lesnega Brda pa Ignacij Toman.

⁶² ZD 1861, str. 76. Oltarni nastavek je barvno imitiral črn marmor z belimi žilami, sicer pa so bili kapiteli in rezbarije pozlačeni, križ v barvi lesa, kipi pa beli. Sodobniki so oltar zelo pohvalno ocenjevali.

⁶³ Gre za pendants: za Jurijev (šmarnični) oltar in za oltar Odršenika sveta (Marije sedmerih žalosti).

⁶⁴ Mojster je večinoma popravljaval, srebril in zlatil liturgično posodje, izdelal pa je tudi 16 novih svečnikov in kanonske table k Žalostni Materi božji.

⁶⁵ Celotna restavracija cerkve, ki jo je Zupan izpeljal z darovi dobrotnikov (duhovščina je prispevala le 400 fl), je po njegovem seštevku veljala 15.000 fl.

Matevž Langus, posnetek Quagliève upodobitve evangelista Marka, Ljubljana - uršulinski samostan.

Giulio Quaglio - Matevž Langus, evangelist Luka, Ljubljana - stolnica (pendentiv).

Goldensteinovo pismo cerkvenemu predstojništvu

Sredi najživahnejše akcije, ki jo je Zupan vodil v stolni cerkvi, se je z negativno kritiko oglasil slikar Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein. V protestnem pismu, ki ga je 7. septembra 1859 naslovil na ljubljanski kapiteljski konzistorij,⁶⁶ se je z velikim ogorčenjem odzval na aktualno dogajanje, zlasti na marmoriranje in zlatenje notranjščine, kritično je ocenil tudi dela, ki so jih v cerkvi opravili v zadnjih desetletjih in so mu že dolgo težila srce, zraven pa je obsodil še uničevanje drugih umetnostnih spomenikov po kranjski deželi. Kot akademski slikar strokovno analizira opravljene posege in pri tem zagovarja sodobna restavratorska načela, ki izhajajo iz pietetnega razmerja do umetnine.

V svoji kritiki Goldenstein poudarja, da se je, medtem ko večina odkrito občuduje in hvali pravkar izvajano obnovo stolne cerkve, oglasil zato, da bi vsaj on izpričal resnico, četudi bodo njegove besede izzvenele v prazno. V petindvajsetih letih, kar jih je preživel na Kranjskem, je na umetnostnih potovanjih po številnih krajih videl veliko lepih in pravih umetnin, pa je zato upravičen pograjati barbarizme, ki so jih zaradi strokovnega neznanja in nesprejemljive samovolje zagrešili v stolni cerkvi. Glavne napake je naštel v trinajstih točkah.

1. Nesprejemljivo je, da so zavrgli staro sliko (Goldenstein hrani njen fragment) iz oltarja barona Codellija, četudi bi jo bilo prav lahko obnoviti. Nadomestili so jo z novo, ki predstavlja Marijino kronanje, izpadli pa so svetniki Peter, Janez Krstnik, Janez Evangelist in Anton Padovanski, čeprav bi jih že zaradi ustanovnika morali obdržati.

2. Ob gradnji kupole so pri postavitvi odra po nepotrebnem uničili izvrstno ohranjene Quagliève freske štirih evangelistov in jih nadomestili z nezvestimi kopijami, kar je obžalovanja vreden barbarizem.

3. Umetnostno uničenje so zagrešili tudi ob čiščenju velike freske v cerkveni ladji. Delo so opravili hlapci s krpami za ribanje na tako barbarski način, da so se za vedno izgubile vse slikarske finese velikega mojstra Quaglia, zlasti vsa obdelava ozadja in perspektivne arhitekture pa tudi glorijske in modrega neba. Zaradi znatnega retuširanja, ki je bilo izvedeno zelo spretno in razkošno, je stara neočiščena slikarija delovala mnogo

⁶⁶ AS, Collectanea I. Zgodovinskega društva za Kranjsko, fasc. 18; Na Goldensteinovo spomenico je opomnil že Izidor Cankar (Giulio Quaglio. Prispevek k razvoju baročnega slikarstva, v: Dom in svet 33, Ljubljana 1920 /diss./, str. 244, 245), osredotočil pa se je le na točke, ki govorijo o obnovi Quaglijevih fresk.

bolj umirjeno kakor v sedanjem svetlem izpranem stanju. Le za malo višjo ceno bi bila ta umetnina lahko dobro restavrirana, če bi bilo cerkveno predstojništvo za to modro poskrbelo, še preden so morilske roke uničile osvetlitve in osenčenja retuširanih delov. Poleg povedanega so bila pri stiku malte s sliko nekatera mesta celo popolnoma izmita, pa tudi z restavriranjem kapel se je preveč hitelo, da bi ga Langus mogel izvesti strokovno.

4. Kritik vprašuje kapiteljski konzistorij, s kakšno pravico sta se deželna apostola in mučenca sv. Mohor in Fortunat morala po samovolji nespametnih umakniti iz prekrasno grajene stolne cerkve, saj starejši ljudje še pomnijo, da sta bila na stari podobi velikega oltarja naslikana skupaj s sv. Miklavžem.

5. Goldenstein ogorčeno nadaljuje, da so na veliki petek, ko se časti križani Zveličar, njegovo staro častljivo podobo zakrili s teatrskim božjim grobom in to na najbolj neprimernem mestu v cerkvi.

6. V stolni cerkvi so uničili tudi lepe rezljane stopnice, ki so vodile na prižnico, steber ob stopnicah pa so iznakazili. Neestetske so tudi stenske izdolbine pri spovednicah.

7. Poleg oltarja barona Codellija sta v kapelah še dva plemenita marmorna oltarja, sv. Barbare in sv. Magdalene; Goldenstein jih hvali, zgraža pa se nad njihovimi lesenimi imitacijami. Nasproti Codellijevega so namreč odstranili leseni oltar skupaj z Metzingerjevo sliko, da bi napravili prostor leseni kopiji marmornega pendanta. Tudi dva druga lesena oltarja so prav po kmečko marmorirali in grdo prevlekli s firnežem, sta pa že porumenela. Če je že pravi marmor predrag, naj bi vzeli vsaj sadrenega, ne pa les, tarna Goldenstein, in to v stolnici, kjer mora biti vse pristno in sijajno! Namesto za nepotrebni tlak sredi cerkve bi sredstva lahko namenili za marmornat oltar.

8. Utesnitev cerkvenih klopi, ki je sicer za ženski svet zaradi širokih krinolin zelo neprijetna, po slikarjevem mišljenju ne sodi v umetnostno stroko.

9. Krona uničenja skladnega umetniškega okusa je za Goldensteina zadnji poseg: pozlatitev in marmoriranje notranjščine. Izpeljan je bil na tako neprimeren način, da žali celo oko laika s kancem okusa. Pogledu se ponuja tu preobloženost z zlatom, tam z njim v kričočem nasprotju kmečko rdeč marmor. Tudi ob tem so bile izprane pri freskah vse retuše, osvetlitve v rumeni, kraljevsko modri in malahitni barvi so bile popolnoma poškodovane, le okrase barve so utrpele manj škode, razen na najsvetlejših delih inkarnata, kjer je bilo prav tako veliko uničenega. Stil in postopek velikega mojstra je potrebno študirati, za to pa bi se pač ne smeli čutiti poklicane preprosti rokodelci ali cerkovniki, kakor tudi ne moške visokega položaja brez strokovne izobrazbe. Goldenstein prizadeto poočita, da je bila njegova ponudba za poskusno restavriranje ene figure žaljivo zavrnjena.

10. Res so bila z vso pravico iz cerkve odstranjena neprimerna okenska stekla, ki jih je bila podarila neka dobrotnica, pa vendar kritik vprašuje, zakaj niso upoštevali že znanih izkušenj s slikanim oknom nad velikim oltarjem, saj so ga morali freskam v prid zakriti s sliko,⁶⁷ ker so njegove presojne barve udušile okolico. Dobrodelnost plemenite gospe bi lahko usmerili v kako drugo dobro delo.

11. Oboki ne slone direktno na zidcu, temveč na stenskem pasu z marmornimi vložki. To vmesno zidovje, ki slikarije povezuje z zidcem, so prebelili z apnom, podobno kot ves venec skupaj z oporniki kupole. Kakšen kontrast k živo rdečemu marmorju! Vse izgleda tako prostaško, da bi težko našli hujši primer. Na vrhu izprane freske v bogati okorni zlati obrobi, nato apno, ki je nanešeno zelo

Matevž Langus, posnetek Quagliève upodobitve evangelista Luke, Ljubljana - uršulinski samostan.

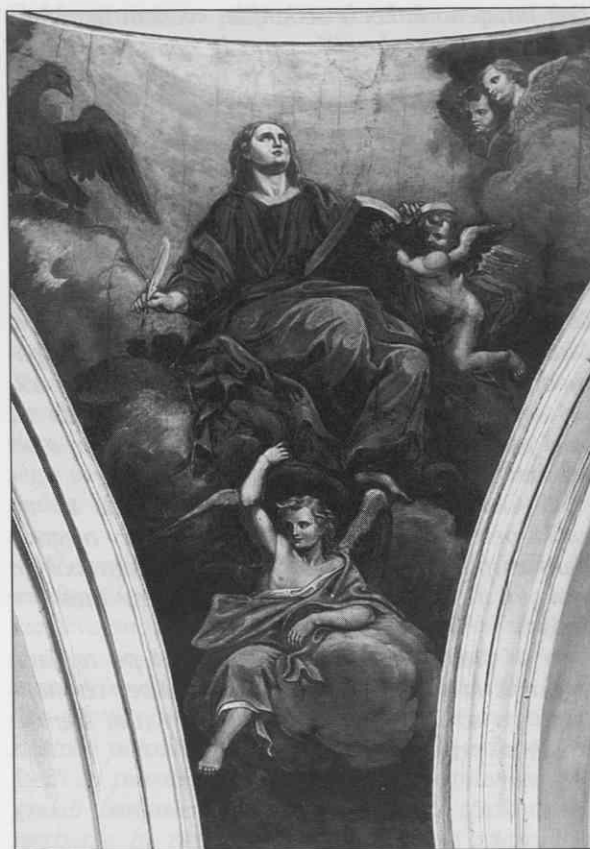
⁶⁷ Okno nad velikim oltarjem je s sliko Kristusa Odrešenika zakril Josip Egartner (25 fl); Prim. A. M., Stolna cerkev, o. c. 1901, str. 43. Pisec sliko Odrešenika pripisuje Langusu (prim. še: V. Steska, Obnova lj. stolnice, o. c., str. 40).

široko, neenotno in površno, da ponekod seže celo v slikarijo, spodaj rdeč baje domač gorenjski marmor, ki ima prav zato prednost pred drugimi vrstami, tu pa je celo obligaten, čeprav s svojo kričavostjo preglasi kapele, oltarje in freske. Cerkev bi bilo treba restavrirati s sivo barvo v treh ali štirih odtenkih in beli dodati rumenkast prehod, nikakor pa ne z rdečo, ki spominja na mesnico. Obočne oproge in venčne zidce bi bilo treba obravnavati enako kakor sople in stene - v marmorju; če je ta material predrag, je pač treba počakati na čas, ki bo umetnosti bolj naklonjen. Potrebno bi se bilo ravnati po načinu, ki ga je z odtenki arhitektonskih členov na povsod nakazal mojster Quaglijo,⁶⁸ deloma pa nadaljeval tudi Langus v kupoli.

12. Velike stroške je povzročila prepogosta uporaba zlata, ki vrh tega še zelo hitro potemni, kar je mogoče videti pri prejšnjih zlatitvah, saj se v spojitvi okrašte barve z apneno steno in mastnim oljem napravi rja, ki preraste skozi tanjene zlate lističe. Velika škoda je tudi, da se v prezbiteriju na zaključni steni ni izpeljala dobro zamišljena sprememba, ki jo je pokojnemu knezoškofu pred 12-15 leti predložil zdaj prav tako že pokojni Langus. Goldenstein poudarja, da mu je predlog dobro poznan iz neposrednega poročila in obžaluje, da zaradi denarnih ovir ni bil realiziran. Prav tako je na umetnostnem področju izostalo še marsikaj drugega, ker si je Goldensteinu dobro znani samovoljnež za nalogo zadal, raztrositi seme nezaupanja med njim in Langusom.

13. Naposled kritik zastavi vprašanje, kje v omikanem umetniškem svetu bi se še moglo primeriti, da bi v marmorni steber (pilaster) zabili kljuko zato, da bi nanj obesili mnogo širšo sliko; v stolnici bodo namreč morali tako storiti, če hočejo namestiti naročni križev pot. Ko bi ga že umetnostni mecen Dolničar nameraval postaviti vanjo, bi dal zgraditi križevopotnim slikam primerne stene. V cerkev z monumentalno poslikavo majhne figure ne sodijo. Premisliti je potrebno, kako zelo

⁶⁸ Podobno je pozneje naglasil restavrator Železnik (NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 26, spisi); leta 1948 poroča, da se je pri toniranju močno poudarjenih arhitekturnih členov, ki krasi stolnico in bogato uokvirjajo Quaglijeve freske, bilo ozirati na prvotni ton, ki je bil gotovo dan po freskantu in arhitektu Quagliju, v kolikor so to dopuščale pozlatitve in poznejše marmorne izvedbe. Poudarja, da je bil prvotni ton arhitekturnih členov stolnice bel in sicer: glavni zidni venec s štukaturnim okrasom, nadalje ves zidni pas do okenskih špalet, profili arhivolt ter nadzidki vseh kapel. Slopi, ki so sedaj marmorirani, so bili svetlosivi, ozadje štukaturnega okrasja na glavnem zidnem vencu in ozadje ornamentov na steni kora pa je bilo roza barve (prim. NŠALj, ŠAL/ŽA, Ljubljana - sv. Nikolaj, fasc. 28, spisi). F. Kimovec omenja, da so bile štukature, ki so jih zlatili kar na belež a s prvovrstnim ročno tanjenim zlatom, prvotno bele, dno pa lahno sivkasto-vijoličasto).

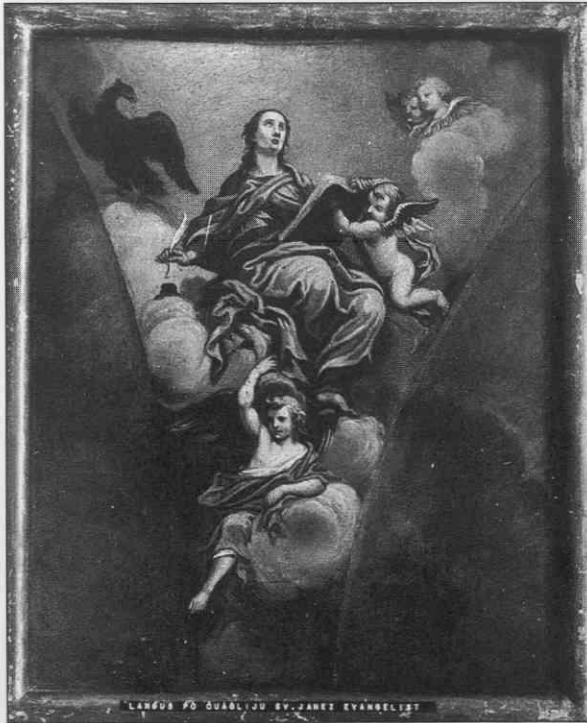
Giuglio Quaglio - Matevž Langus, evangelist Janez, Ljubljana - stolnica (pendentiv).

bo zaradi takšnega neprimerne dodatka 14 slik v malem formatu poškodovana umetniška skladnost zgradbe in mojstrskih slik. Primerneje bi bilo denar porabiti za postaje na kalvarijskem griču nekje zunaj mesta; takšno zamisel je naklonjeno sprejel že pokojni knezoškof, ko mu je Goldenstein predložil risbo za eno od kapel. Mogoče bi se v točki 10 imenovana gospa zavzela za to idejo. Seveda, pristavljaja, delavcev pri vsem tem ni mogoče grajati, saj delajo za zaslužek in si ne upajo ničesar reči, da bi posla ne izgubili, a vendar to izpričuje, da so zgolj rokodelci brez višje nadarjenosti.

Od stolne cerkve se Goldenstein ozre še po drugih krajih. Žalostne primere, ko se umetnost kviri na povelje, je najti tudi na deželi, kakor na primer v Loki, Mengšu, Komendi, Stični, Velešovem, Polhovem Gradcu in drugod, vendar o teh barbarizmih noče dalje razpravljati, saj tako ne more nič več koristiti. Zadrži se le pri Novem mestu, kjer pripominja, da je po odredbi cerkvene vodstva kapitelske cerkve neki mizarski vajenec preslikal originalno Tintorettovo sliko sv. Trojice z Miklavžem, Mohorjem in Fortunatom ter mnogimi angeli, ki jo omenja že Valvasor. To je bila ena največjih umetnin na Kranjskem; Gradec

se s takšnim imenom ponaša le v mestni župnijski cerkvi, Ljubljana z nobenim! Ti žalostni primeri izhajajo očitno od tod, da si gospodje cerkveni predstojniki sami preveč upajo in se imajo tudi v umetniških strokah za nezmotljive, kakor da bi jim bila z župnijskim uradom od zgoraj podeljena tudi umetniška razsodnost. Nič bolje ne bi izgledalo, če bi si slikar, stavbar ali kak drug umetnik drznil pridigati, le da je bolj verjetno, da bi ga odpodili s prižnice in na koncu še zaprli. Po Goldensteinovem mišljenju bi bilo seveda najbolje, ko bi vsak ostal pri svojem; glede tistega, kar je nekomu nepoznano, pa mora storiti, naj bi ne samo povprašal za svet strokovnjake, temveč naj bi se po njem tudi ravnal.

Za umetnostno stroko imamo vendar, pravi Goldenstein, gradbeno direkcijo, mestni stavbni urad, učitelje risanja na realki, razne tehnične stavbenike in inženirje, slikarje, kiparje itd., v primeru stolne cerkve pa še prečastiti gremij uglednih gospodov stolnih kanonikov. Po takšni presoji bi moral načrt krasitve stolnice pač drugače izpasti, če bi si današnja generacija ljubljanskih meščanov ne hotela nakopati na glavo očitka zanamcev, da je bila ne samo brez vsakršnega umetniškega čuta, temveč da je zagrešila tudi največje neokusnosti. Vendar se zdi, da omenjeni poklicni umetnostni poznavalci niso udeleženi pri teh "mojstrovinah" popačenja umetnosti, saj se njihov nasvet ni upošteval.

Matevž Langus, posnetek Quagliève upodobitve evangelista Janeza, Ljubljana - uršulinski samostan.

Zato pa se je zganila zdrava poučena publika, ki je zapazila neskladnost v dekoraciji stolnice. Pred javnim nastopom jo je sicer zadržalo nasilje predstojništva, vendar pa se Goldenstein ni pustil ustrahovati; v svojem in v imenu enakomislečih je, rešujoč čast Ljubljančanov, sestavil omenjene pripombe, da se nekega dne ne bo poreklo, češ da so vsi sodobniki soglašali s to nesrečno obnovo stolne cerkve. Čeprav ve, da ne bo ničesar dosegel in da bodo njegove kritike obležale v arhivu škofijskega ordinariata, pripominja, da je kot strokovnjak vendar izpolnil svojo dolžnost. Pripravljen je tudi plačati komisijo bodisi dunajske bodisi beneške ali katerekoli druge akademije, da bi ocenila obnovo, in zavrača vse očitke o nizkotnih nagibih svoje kritike.

Cerkveno predstojništvo se ni odzvalo na Goldensteinove pripombe; le-te so bile sicer v marsičem popolnoma upravičene, v nekaterih pogledih pa vendarle prestroge, zato jih je za objektivnejšo presojo potrebno osvetliti še z druge strani. Zdi se, da jim je poleg spomeniško-varstvene zavzetosti botrovalo tudi umetnikovo osebno razočaranje. Čeprav je slikal za številne cerkve na Slovenskem, med drugim tudi v Ljubljani (franciškani), v stolnici ni dobil naročil. Ponudbo, da bi poskusno restavriral freske, so mu zavrnili, spodletel pa mu je tudi načrt za postavitev kapel križevega pota zunaj mesta, čeprav ga je škof Wolf že pozitivno sprejel; pozneje (1862) je skupaj s kiparjem Francem Ks. Zajcem skušal pridobiti zanj škofa Vidmarja in meščane, vendar projekt ni bil realiziran.⁶⁹ Kot konkurent pri cerkvenih naročilih mu je najprej povzročal težave Langus, ki je veljal za spretnejšega v figuraliki,⁷⁰ pozneje pa ga je v stolnici pri križevem potu izpodrinil Josef Plank. V kritiki, ki nazorno predstavi spomeniškovarstvene spodrsaljaje, je kljub strokovni obravnavi zaznati, da avtor ni bil v celoti seznanjen s problematiko obnove stolne cerkve. Le-ta je vendarle ves čas potekala pod nadzorom gradbene direkcije, predstojništvo, ki mu je vlada tanko rezala denarna sredstva zgolj za vzdrževanje stavbe, pa je bilo prisiljeno vsa olepševalna dela izpeljati z naprošenimi darovi, zato se je tudi obnašalo precej svobodno. Razumljivo je tudi, da so v sosledju obnov v stolno cerkev pljuskali umetnostni tokovi, ki so se uveljavili v sosedstvu, uradno pa tudi strokovne ustanove temu niso nasprotovale. Navsezadnje je resnici na ljubo potrebno še pristaviti, da Goldensteina njegovi lastni restavratorski uspehi niso prav posebno priporočali. Dasi je bil sicer priznan mojster, zlasti za arhitekturno slikarstvo, se kot restavrator ni izkazal. Grajo umetnostnozgodovin-

⁶⁹ ZD 1862, str. 12, 21, 68.

⁷⁰ Prim. France Stele, K. v. Goldenstein in M. Langus, v: ZUZ 2, Ljubljana 1922, str. 21-25.

skih strokovnjakov si je kot "mojster skaza" prislužil z delom pri sv. Primožu nad Kamnikom, kjer je znamenite srednjeveške freske obnovil zelo samovoljno in jih v celoti preslikal s tempera barvami,⁷¹ pa tudi drugod kot restavrator ni požel hvale.⁷²

Ne glede na motive, ki so slikarja vodili k pisanju, velja pristaviti, da je bila njegova kritika v svojem jedru naravnana proti spremembam umetnostnega značaja cerkve, katerega prav zaradi takratnih posegov danes ne moremo več doživeti v neokrnjeni prvinskosti. Za umetnostno podobo ljubljanske stolnice sredi 19. stoletja ter za ilustracijo umetnostnih nazorov tedanje generacije so Goldensteinove pripombe vsekakor interesanten dokument, za današnji čas pa so mutatis mutandis žal v marsičem še vedno aktualne.*

ZUSAMMENFASSUNG

Goldsteins Kritik an der Renovierung der Domkirche zu Ljubljana

Die Ljubljanaer Domkirche, ein hervorragendes Barockgesamtkunstwerk, erlebte im 19. Jahrhundert mehrere Renovierungen und Umbauten, durch welche ihr ursprünglicher künstlerischer Charakter teilweise verändert wurde. Zur Amtszeit des Bischofs Anton Alojzij Wolf (1824-1859) wurden unter der Leitung der Dompfarrer Karl Zorn und Jožef Zupan zwei entscheidende Eingriffe vorgenommen, die seither das Aussehen der Kirche wesentlich prägen: die auf hohem Tambour aufgesetzte Kuppel und das marmorne Innengewände mit reichlicher Vergoldung der Architekturglieder und der Ornamentik. Zur gleichen Zeit wurden umfangreiche Renovierungsarbeiten im Bauäußern und -innern vorgenommen. Am 7. September 1859 richtete der Maler Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein ein Protestschreiben an das Ljubljanaer Kapitelskonsistorium, in dem er die vorgenommenen Renovierungsarbeiten sowie das aktuelle Geschehen kritisierte. Er setzte sich dabei für Restaurierungsprinzipien ein, die auf einem Pietätsverhältnis zum Kunstwerk beruhen. Äußerst scharfe Kritik übte er an der ungeeigneten Marmorverdeckung und an der übermäßigen Vergoldung des Innern, er verurteilte die Zerstörung anderer Kunstdenkmäler im Land Krain.

⁷¹ France Stele, Politični okraj Kamnik, Ljubljana 1929, str. 184; France Stele, Rezultat čiščenja fresk pri Sv. Primožu nad Kamnikom, v: Varstvo spomenikov (=VS) 9, 1962-1964, Ljubljana 1965, str. 47 sq.; I. Mole, O restavriranju fresk v cerkvi sv. Primoža nad Kamnikom, v: VS 9, 1962-1964, Ljubljana 1965, str. 53 sq.

⁷² Prim. Viktor Steska, Slovenska umetnost I, Slikarstvo, Prevalje 1927, str. 51.

* Fotografije: Blaž Resman in Damjan Prelovšek.